

УДК 821.161.2.09 Т. Шевченко

Василь ПАХАРЕНКО

**ГЕНІЙ ЧИТАЄ ГЕНІЯ
(Творчість Тараса Шевченка в інтерпретації Івана Франка)**

У статті розглянуто своєрідність шевченкознавчої концепції І. Франка як генія. Автор виокремлює основні прикмети геніяльності – універсалізм та екзистенційність світосприймання, опозиційні настанови генія і таланту. Вияви геніяльності шевченкознавчого підходу Франка – застосування "генетичної методи", увага до компаративістики як шляху до універсалізму, акцентування на символі родини у поета як ідеалі гармонії, на його вітаїзмі й антропоцентризмі.

Ключові слова: І. Франко, шевченкознавство, геній, талант, компаративістика, універсалізм, екзистенційність, поетика, романтичний метод, реалістичний метод.

Важко уявити розміри книгозбірні, у якій би могли вміститися всі набутки шевченкознавства за понад півторастолітню його історію. Це десятки чи й сотні тисяч статей і книжок, значна частина яких створена найсвітлішими умами українського світу. І все ж цілком погоджуюся зі сміливим твердженням М. Гнатюка про те, що саме Іван Франко став "найбільшим і найґрунтовнішим знавцем творчості геніального Тараса [1, с. 6]". Франкові судження не просто доказові, концептуальні, науково виважені, – найчастіше вони сягають самого щирця Шевченкового слова, а тому не старіють, залишаються довіку насущними. Схожою

посутністю вирізняються, як на мене, хіба що міркування Є. Маланюка і Т. Осьмачки.

І тут річ не лише в компетентності чи скрупульозності, а насамперед у духовній якості особистості. Відома думка: генія по-справжньому досягнути може тільки геній. Отже, наважуся стверджувати: секрет такої унікальної проникливості полягає передовсім у тому, що геніяльне слово Шевченка прочитав, зінтерпретував геніяльний І. Франко.

Тут, щоб уникнути непорозумінь, думаю, варто зробити бодай пунктирний культурологічний відступ про природу геніяльності.

Феномен генія я б означив як максимальну актуалізацію особистісної первини, що одуховлює світ, оприявнює істину, себто зроджену любов'ю всезагальну єдність, цілісність буття, голографічну природу Всесвіту; геній – це співбесідник, здатний вести якнайширший діалог зі своєю нацією, людством, Усесвітом, Богом з метою налагоджувати взаєморозуміння, згармонізувати суперечності буття.

З цього робочого визначення бачимо, що генія характеризують, виокремлюють насамперед дві основоположні взаємопов'язані риси – універсалізм і екзистенційність.

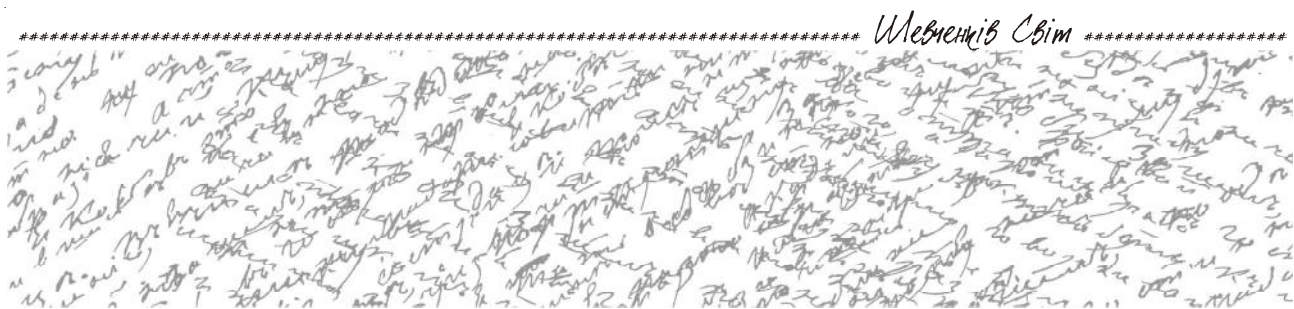
З-поміж інших генія вирізняють передовсім його стосунки з часом: пересічна людина, і навіть талант підкоряються часові (злободенній кон'юктурі, минушому, мінливому, відносному, формальному), геній же підкоряє час, долає його силове поле, досягає і втілює вічні, універсальні, змістові істини й цінності, не наслідуює наявні форми у мистецтві й житті, а творить нові.

Психологічний механізм входження генія у вічність вичерпно окреслює Е. Нойман. Кожен із великих творців, – наголошує дослідник, – починає з того, що реагує на зроджений у його душі творчий імпульс, котрий, як і на стадії самовияву позасвідомого, прагне набути якої завгодно форми. Потім, дорослішаючи, він зростається з конкретикою своєї епохи, через освіту стає спадкоємцем і сином певної культурної традиції. Однак жоден з геніїв не зупиняється на стадії відображення культурного канону. Поступово чи блискавично він виходить за межі традицій свого часу, приносить нові елементи, яких не вистачало його епосі [див. 2, с. 169 – 170].

Саме такою своєрідністю узагальнень геніїв пояснюється оригінальність, унікальність кожного з них, їхня дивовижна здатність поєднувати новаторство і традиційництво, не зациклюючись на жодному з них. Пробуваючи у вічності, генії, як ніхто, знають, що "нічого нового немає під сонцем". Вони – у який би час чи в якому б місці не жили – всі роблять спільну справу: животворять світ енергією, логікою духу. Тому такі суголосні їхні ідеї, поривання.

Своєрідність генія, певно, найчіткіше проступає при порівнянні його з талантом – багато в чому спорідненою, а проте якісно відмінною психічною організацією людини. Ці дві категорії – геній і талант – співвідносяться, співдіють, як зміст і форма (докладне обґрунтування цієї тези знаходимо у М. Бердяєва і Є. Маланюка [див. 3, с. 156 – 157; 4, с. 76]).

В ідеалі геній народжується в результаті гармонійного поєднання та повного вияву геніяльності й талановитості. Однак у повсякденному

"сейсвітньому" житті такі збіги трапляються вкрай рідко. Значно ж частіше між різними людьми або й у душі однієї людини точиться боротьба геніяльності й талановитости (закономірна конфліктність духовного росту), можуть бути генії з низьким рівнем талановитости (чи й зовсім без неї) і таланти з низьким рівнем геніяльності (чи й зовсім без неї).

Отож, проступає чітка опозиційність цих настанов, цих психологічних типів (назву лише деякі, безпосередньо пов'язані з нашою темою антитези):

- Геній тяжіє до метафоричної, багато площинної моделі мислення (оскільки лише вона дає змогу охоплювати багатовимірність, цілісність світу); талант – до метонімічної, одноплощинної (бо вона зрима для "здорового глузду", зіперта на практичний досвід, загальноприйнята).

- Тому геній – творець мітів; талант – демітологізатор.

- Мета генія – встановлення якнайширшого діалогу зі світом (входження у світовий полілог – "космічний оркестр"), згармонізування екзистенційних суперечностей буття; мета таланту – налагодження взаєморозуміння зі своїм середовищем, зі своєю добою, навіть ціною компромісу з собою, з вічними цінностями.

- Ідеалом і єдино можливим станом існування генія є свобода; талант же пристосовується до необхідности, до чинних у його добі й середовищі законів, норм, уявлень.

- У генія абсолютно переважає внутрішня мотивація творчости (власний екзистенційний досвід, орієнтація на власні ідеали); у таланту – зовнішня мотивація (визнання в суспільстві, матеріальний зиск тощо). Тому творчість генія – оригінальна, творчість таланта – традиційна, зіперта на визнані у його часі й середовищі взірці.

- Геній тяжіє до романтичного світосприймання (отже, у нього переважає інтровертно-емоційний тип психіки, суб'єктивний кут зору на світ); талант тяжіє до реалістичного світосприймання (отже, у нього переважає екстравертно-раціональний тип психіки, об'єктивний кут зору на світ).

- Геній відкритий позасвідомому, отже, й містичному, звідси – його відчуття зв'язку з рідною нацією, людством, Усесвітом, Богом; талант спирається на свідоме, отже, емпіричне, звідси дискретність його мислення, намагання автономізувати різні грані світу.

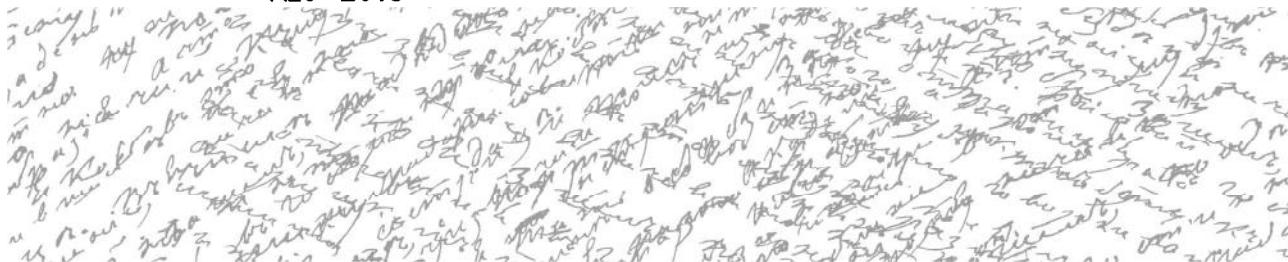
- Геній зберігає душевну дитинність протягом усього життя; талант тяжіє до дорослості.

- Геній – енергетичний феномен; талант – інформаційний.

- Рушієм творчости для генія є надхнення, наслання; а для таланта – старанне навчання і працьовитість.

- Геній відштовхується від цілого, загального; а талант – від часткового. Така закономірність зумовлена тим, що геній орієнтується на зміст, на всесвітню, універсальну цілість, на Абсолют, а талант – на форму, конкретно-історичну частковість з її постулатами.

В ідеалі геній і талант взаємодоповнюються, разом творять і втілюють нові якості буття. Але в реальності, у нашому світі непристойностей вони нерідко конкурують між собою, а то й борються.

Войовничою стороною у цьому протистоянні, до речі, найчастіше виступають саме таланти. Очевидно, самозациклена форма так реагує, відчуваючи свою неповноту, несамодостатність, а тому ремствуючи на "несправедливий" світ як змісто-формальну єдність. Дратують також дивовижні здобутки генія при його нібито явній "неправильності", "ненормальності", "недорослості". Точно констатує цей духовний конфлікт Ч. Ломброзо: "Найжорстокіші переслідування геніяльним людям доводиться терпіти саме від учених академіків, які в боротьбі проти генія, зумовленій марнославством, вдаються до своєї "вчености", а також до чарівливості їхнього авторитету, який переважно визнають за ними як пересічні люди, так і владоможні класи, що теж у більшості складаються з пересічних людей [5, с. 19 – 20]". Трагедію протистояння таланта і генія геніяльно ж таки розкриває О. Пушкін у драмі "Моцарт і Сальєрі".

Напруга по лінії "геній – талант" не раз виникала (виникає й виникатиме) в оцінці Шевченка, скажімо, пізнім П. Кулішем чи М. Драгомановим. До цього протистояння частково долучився й молодий І. Франко, перебуваючи під потужним впливом Драгоманова. Далі ж спостерігаємо постійне наближення галицького критика до наддніпрянського поета. І це зовсім не була фанатична адорація, а було поглиблення розуміння, вдумливого, щораз довірливішого діалогу, з критикою, полемікою включно (згадати хоч би небезпідставно прискіпливе прочитання поеми "Гайдамаки").

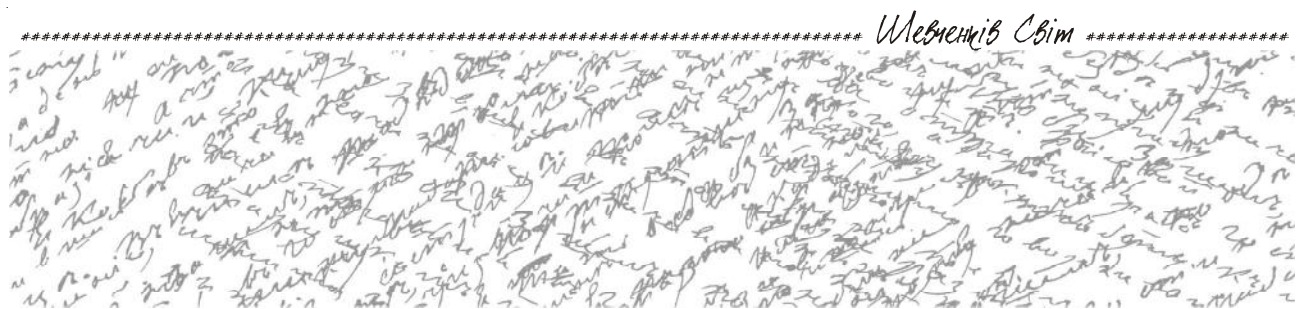
Ці зміни у сприйманні "Кобзаря" були пов'язані з безнастанною духовною еволюцією Франка (про яку, на жаль, не завжди пам'ятають дослідники). Рух митця-мислителя від реалізму до модернізму (неоромантизму) у мистецькій практиці, від ідеологічного й культурно-історичного методу до психологічного у літературознавстві, від мало не марксистського радикалізму до націонал-демократизму у громадсько-політичних справах – це не лише естетичні й світоглядні зрушення, це перехід з якості таланту у якість генія.

Уже постійна внутрішня еволюція, самотворення, самостановлення Я – одна з найхарактерніших рис генія. І саме поступальний рух по висхідній, а не заборсані метання і хитання (як то було, наприклад, у П. Куліша).

З різних причин, мабуть, у першу чергу через психотип, для Франка виявилось значно важче, аніж для Шевченка, подолати силове поле свого часу, стати не коліщатком, а деміургом своєї доби. І все ж він гідно пройшов цю обов'язкову ініціацію генія. Доказом тому – його разюче присутні, досі злободенні заклики до українців творити провідну верству, щоб вижити як нації, у поемі "Мойсей", або навдивовижу проникливі оцінки людиноненависницької природи комуністичної доктрини у пізніх статтях, чи болісно точна характеристика-діагноз вад української вдачі у передмові "Дещо про себе самого" до збірки "Галицькі образки".

Логіка еволюції І. Франка у шевченкознавстві, як й інших незліченних ділянках його творчої праці, – це логіка самостановлення генія.

Прикметний уже той факт, що ще молодий Франко, осмислюючи доробок великого попередника, вдається до "генетичної методи": намагається простежити закономірності становлення його світогляду, живий рух його

творчої думки [див. 1, с. 46]. І критикує дослідників, зокрема Омеляна Партицького, котрі представляли Шевченка "як щось одностайне, викінчене й скристалізоване в собі... радше твердим і недвижимим, хоч і ясним, хрусталем, ніж чоловіком, що змінюється, розвивається [там само]".

Уже тут бачимо зіткнення стратегій генія, який сприймає світ, а насамперед людський дух, як плинну вітальну енергію, яка постійно самотвориться, і стратегії таланту, який весь час намагається зупинити, скристалізувати (а значить, умертвити) досліджуване явище, щоб препарувати його.

Так само показове зарахування Франком "Перебенді" до найкращих творів "Кобзаря" [див. 1, с. 89 – 108]. Адже у цій поезії яскраво виведений образ митця – саме генія, що є посередником між Богом і людьми, між сьогоденням і вічністю.

У жвавому зверненні дослідника до компаративного методу (в аналізі того ж "Перебенді", "Тополі", "Наймички", "Марії", інших творів) вбачаю не лише данину тогочасній літературознавчій моді, а й значно глибшу інтенцію – характерне для генія прагнення зреалізувати універсальний підхід до світу. Разом з тим Франко тверезо застерігає від безкритичного захоплення "впливологією", що актуально й сьогодні: "Ми не думаємо також виступати тут проти порівняльного методу; навпаки, ми признаємо його величезну вагу для літературно-наукових дослідів... На підставі порівняльного методу переконуємося, що загальні літературні прояви не поминають і нашого народу і літератури, доказом чого можуть послужити: романтизм, реалізм, натуралізм, декадентизм і т. д. Як у всім одначе, так і при порівняннях мусимо заховати якусь міру, певну границю, поза яку не сміємо переступати, коли не хочемо договоритися до абсурдів. Реалістичний письменник у нас і в Німеччині та Франції буде мати спільні точки, але не конечно один мусить бути під впливом другого, не вчисляючи тут самого напряду, який остаточно може рівночасно повстати в кількох місцях незалежно від себе... Так само не можна брати всіх реалістичних письменників німецьких та французьких і виказувати їх вплив на якогось українського реалістичного письменника, бо тою дорогою зайшли б ми до абсурду. А власне, щось подібне добачаємо ми в деяких працях про Шевченка [1, с. 330 – 331]".

Якісно новий період у шевченкознавчих розслідах Франко розпочинає у 1890-х роках. Тут інтерпретатор сам уже зіходить на ту верховину, на якій пробуває його автор. Переконливе тому свідчення – габілітаційна лекція "Наймичка". Особливо звертає на себе увагу тонко схоплена Франком Шевченкова модель бажаного суспільного співжиття людини – це родина, будована в любові й узаєморозумінні: "Основою суспільности, по думці Шевченка, є сім'я – така і в тій формі, в якій вона задержалася в українських хуторах і селах, не здеморалізованих ще посторонніми силами. Сімейне життя патріархальне і сумирне – то найбільша святість. Нарушення тої святости, вилом, зроблений в гармонії сімейного життя, се найтяжче нещастя для сім'ї, найтяжчий гріх..." [1, с. 252]. Справді, цей мотив наскрізь проймає всю творчість Шевченка – і літературну, й малярську, стає у нього символом гармонії, раю у вимірі особистого життя людини, суспільного й

духовно-містичного, людино-Божого. У цьому плані Шевченка й Франка поєднує серцевинне прагнення генія до гармонії, до примирення опозицій у всіх площинах життя людини і світу.

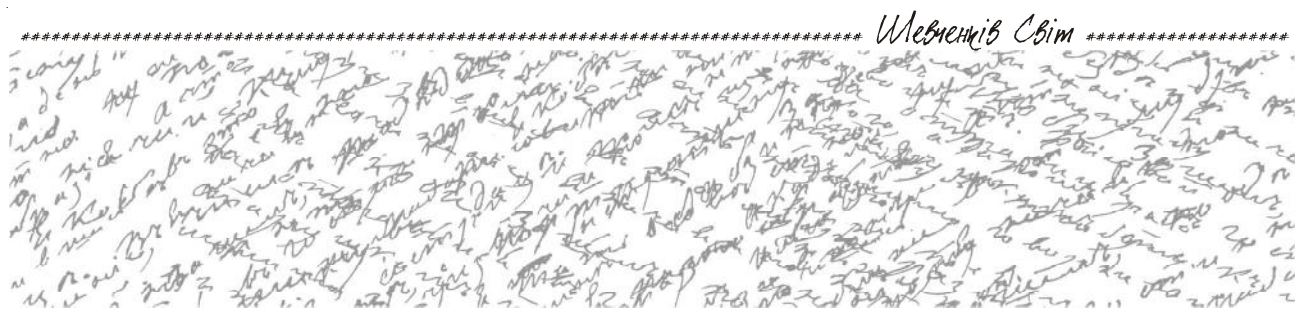
У статті ж "Тарас Шевченко" дослідник виразно й солідарно формулює основоположні духовні засади, цінності Шевченка – вітаїзм і антропоцентризм: "Коли б мені прийшлося одним словом схарактеризувати поезію Шевченка, то я сказав би: се поезія бажання життя". І далі: "Індивідуальність людська – без огляду на стан, народність і віру – є для нього свята [1, с. 264]". Безсумнівно, це цінності генія.

Цілком у системі координат генія бачить розв'язання опозиції "загальнолюдське – національне" Шевченко й інтерпретує у його творах Франко. Дослідник проникливо констатує геніяльне залагодження цієї опозиції, наприклад, у поемі "Наймичка": "Те місцеве і часове, котре ми назвали шкаралущею, в ній зведене до minimum, та щиро людський зміст її дуже багатий. І той щиро людський зміст є zarazом вповні український. Всі оті люди, що живуть у поемі і котрим однаково спочувати мусить чи поляк, чи німець, чи француз, – вони українці, думають і чують по-українськи. Се й є великий тріумф штуки – в партикулярному, частковому, случайному показувати загальне, вічне і безсмертне" [1, с. 254].

Якраз завдяки виразному розумінню потреби й природи гармонії загальнолюдського й національного Шевченко став першим послідовним українським націоналістом. До цієї ж настанови, правда, значно довше, кружляним шляхом, але таки у Шевченків слід ступаючи, прийшов і Франко. Скажімо, вагомо й так актуально й на сьогодні (у контексті нинішніх українсько-польських, а особливо українсько-російських стосунків) завершується його аналіз вірша "Полякам": "Збратання двох народів, злучених і роз'єднаних тисячолітньою історією, – се як будова моста між двома берегами. Коли наш міст має бути порядний і тривкий, мусять наші береги вперед бути виразні, сухі, тверді й міцні, бо інакше наш міст буде опертий на багні і пропаде. І коли люди нетерпеливі, або нетямущі, або злої волі з тамтого берега з докором або з приманою гукають нам "Брат! Брат!" – не забуваймо завсіди відповісти їм нашою приповідкою: "Брат братом, а бринза за гроші [1, с. 329 – 330]".

Окрема і, мабуть, найгеніяльніша сторінка Франкової шевченкіяни – студія "Із секретів поетичної творчості". Цей трактат вагомо засвідчив рішучий перехід аналітика з ідеологічно-пропагандивних позицій на психологічні, рецептивноестетичні – від соціологізму до антропоцентризму. Нагадаю найвищу оцінку цієї праці, авторитетно дану Г. Клочком: "Парадокс полягає в тому, що з часу появи "Із секретів..." у нашому літературознавстві (і, здається, не тільки в нашому) не знайдеться праці, в якій би так переконливо і з такою рідкісною для нашої науки результативністю розв'язувалися за допомогою психологічного інструментарію суто літературознавчі проблеми" [6, с. 125].

Геніяльне прагнення і Шевченка, і його дослідника до універсалізму, до оприявлення "всеєдності буття" (В. Соловйов) виявилось зокрема в акцентованому Франком у "Кобзарі" принципі синтезу мистецтв. Вельми

красномовна й докладно розкрита аналітиком теза про музикальний (себто акустичний, а не візуальний) тип поетичної творчості Шевченка. У процесі найвіртуознішого мікроаналізу багатьох творів Франко доводить: попри те, що Шевченко фаховий художник, більшість його поетичних малюнків музикальні, а не колористичні. Більше того, – каже критик, – Шевченко насамперед "музикальними образами малює свої мрії про Україну" [1, с. 300]. У "Кобзарі" багато й живописного, але воно згармонізоване з музикальним й підпорядковане йому.

Ця теза виводить на далекосяжні узагальнення: якщо ієрархія світосприймання таланту зорово-слухова, просторово-часова, то генія – навпаки, акустично-візуальна, часово-просторова, тому талант пов'язаний насамперед з інформаційним полем, з раціональністю, а геній – з енергетичним, з духом.

Знову ж таки промовиста рецепція Франка Шевченкової "Марії". Цей твір викликав тоді, викликає й досі вельми контроверсійні враження. Тим промовистіша на цьому тлі однозначна оцінка Франка – колишнього атеїста й раціоналіста: "...поему "Марія" треба зачислити до найкращих, найглибше задуманих та гармонійно викінчених поем Шевченка. Вона займає визначне, а з деякого погляду навіть першорядне місце між такими перлами Шевченкової поетичної творчості, як "Княжна", "Відьма", "Петрусь", "Сотник" та "Неофіти" [1, с. 393]", цей твір став свідченням "незвичайного підйому релігійного духу автора" [там само, с. 395]. А пригадаймо нищівну критику поеми Г. Костельником чи І. Огієнком як слабкої, суперечливої, мало чи не безбожної.

Заглиблення у світ "Марії" та ще "Неофітів" плідно позначилося на художніх шуканнях самого Франка – як геніяльні репліки діалогу з цими творами з'явилися поеми "Каїн", "Іван Вишенський", "Мойсей" – шедеври, що потужно виявили безсумнівну геніяльність їхнього автора.

Отже, діалог геніїв породжує геніяльні твори. До своєї "тихої розмови" вони запрошують і нас, закликають відкривати у своїх душах "любов, сердечний рай", як ліричний герой Шевченкової "Молитви" чи Франків Каїн у мить осягнення Істини.

Список використаної літератури

1. Франко І. Шевченкознавчі студії / Іван Франко ; [упоряд. М. Гнатюк]. – Л. : Світ, 2005. – 472 с.
2. Юнг К. Г., Нойман Э. Психологический анализ искусства : [пер. с англ.] / Карл-Густав Юнг, Эрих Нойман. – Москва : REFL-воок ; К. : Ваклер, 1996. – 304 с. – (Актуальная психология).
3. Бердяев Н. Смысл творчества. Опыт оправдания человека / Николай Бердяев. – Москва : АСТ ; Х. : Фолио, 2004. – 678, [10] с. – (Philosophy).
4. Маланюк Є. Книга спостережень : статті про літературу / Євген Маланюк ; [упорядкув. і передм. Г. Сивоконя]. – К. : Дніпро, 1997. – 430 с.
5. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Чезаре Ломброзо. – Симф. : Реноме, 1998. – 400 с. – (Интеллектуальная библиотека).
6. Клочек Г. Энергия художного слова : [зб. ст.] / Григорій Клочек. – Кіровоград : Ред.-вид. від. КДПУ ім. В. Винниченка. – 2007. – 448 с.

Аннотация. Пахаренко В. Гений читает гения (Творчество Тараса Шевченко в интерпретации Ивана Франко). В статье рассмотрено своеобразие шевченковедческой концепции И. Франко как гения. Автор выделяет основные черты гениальности – универсализм и экзистенциальность мировосприятия, оппозиционные принципы гения и таланта. Реализация гениальности шевченковедческого подхода И. Франко – использование генетического метода, внимание к компаративистике как пути к универсализму, акцентирование на символе семьи у поэта как идеале гармонии, на его витаизме и антропоцентризме.

Ключевые слова: И. Франко, шевченковедение, гений, талант, компаративистика, универсализм, экзистенциальность, поэтика, романтический метод, реалистический метод.

Summary. Pakharenko V. One genius reads an another genius. The specificity of Shevchenko's conception by I. Franko as a genius is considered in the article. The author distinguishes the main features of genius – universalism and existence of philosophy, oppositional admonition of genius and talent. The genius's features Shevchenko studies by Franko are the use "genetic method", an attention to the comparativistics as a way to the universalism, an accent on the symbol "family" in poet's life as an harmony's ideal, on his vitality and anthropocentrism.

Keywords: I. Franko, Shevchenko studies, genius, talent, comparativistics, universalism, existence, poetics, romantic method, realistic method.

***** Шевченків Свім *****
